

Anna CALDROVÁ

DIACHRONNÍ A SYNCHRONNÍ POHLED NA RUSISMY V ČESKÉM JAZYKOVÉM PROSTŘEDÍ¹

A Diachronic and Synchronic View of Russicisms in the Czech Language

Keywords: *language history, contemporary Czech, russicisms, corpus, frequency analysis, CNC*

Contact: *Masarykova univerzita; 413405@mail.muni.cz*

Úvod

I přes značnou geografickou vzdálenost mezi Ruskem a Českem nelze rusko-české kulturní a jazykové kontakty označit za zanedbatelné. Jejich intenzita se v průběhu historie proměňovala podle aktuálních potřeb a zájmů obou národů – od nesoustavných setkání až po zcela vědomé styky za účelem sblížení obou národů i jazyků. Výsledkem bylo samozřejmě také slovotvorné, sémantické a syntaktické kalkování i přejímání ruských slov a snaha o jejich ustálení v češtině.

V rámci tohoto příspěvku se věnujeme tzv. rusismům, tedy slovům ruského původu, která byla v určité fázi našich dějin přejata do češtiny. Kromě nástinu vývoje jazykových kontaktů jsme se zaměřili na frekvenční analýzu vybraných rusismů v současné češtině, která nám umožňuje získat lepší představu o tom, jaké přejímky u nás zdomácněly a jaké naopak zanikly či změnily svůj význam.

Zdroje a metodika

Jako zdroj textů a informací o frekvenci rusismů nám posloužil Český národní korpus² (dále jen ČNK), který umožňuje jednoduché vyhledávání napříč obdobími i žánry. Pro naše potřeby jsme si zvolili korpus SYN verze 8 obsahující všechny synchronní psané korpusy řady SYN a publicistické korpusy, které byly zveřejněny do doby jeho vzniku.

¹ Text byl zpracován v rámci projektu specifického výzkumu MUNI/A/1337/2021 *Translační ekvivalence jako důležitý problém mezikulturní komunikace v slovanském kulturním prostoru*.

² Akademický projekt ČNK vznikl na FF UK v roce 1994. Je veřejně přístupný nejen studentům, ale i široké veřejnosti. Můžeme v něm najít různé druhy korpusů (mluveného a psaného jazyka, diachronní i paralelní atd.) i několik aplikací usnadňujících vyhledávání a analýzu jazykových jevů.

Celková velikost tohoto korpusu činí 4,5 miliardy textových slov a jeho složení dominuje publicistika (Cvrček, Richterová, 2019).

Zdrojové texty byly v rámci vytvořeného subkorpusu omezeny datem prvního vydání (1989–2018) a zdrojovým jazykem (čeština). K těmto omezením jsme přistoupili především proto, že texty z daného období jsou v ČNK dobře zastoupeny a při frekvenční analýze je tak sníženo riziko zkreslení výsledků³. Jelikož je předmětem našeho zájmu využití rusismů v současné češtině, zaměřili jsme se výhradně na původní, nepřekladové texty. Pro srovnání frekvence rusismů v různých obdobích jsme pak použili tzv. relativní frekvenci vyjádřenou v i.p.m. (instances per million), která vyjadřuje průměrný počet výskytů jednotky nebo slova v hypotetickém textu o délce 1 milion slov (Cvrček, Richterová, 2017).

První zmínky o ruštině (16. a 17. století)

První (byť ne zcela soustavné) práce zaměřené na východoslovanskou kulturu a jazyky, a tedy i ruštinu, se začínají objevovat již v 16. století. Jedním z takových textů je například *Knížka slov českých vyložených* Matouše Philonoma Benešovského z roku 1587, kde je uvedeno několik ruských slov s překladem, např.: *jinoše*⁴ – mládeneček; *užasa* – vytržení z mysli; *velelepota* – velebnost; *chytřec* – řemeslník (Benešovský 2003: 105–107).

Poměrně ucelený obraz o ruském zeměpisu, historii i způsobu života pak přináší českému čtenáři *Kronika Moskevská* z roku 1589 vycházející ze spisů Alexandra Guagniniho, kterou z latiny do češtiny přeložil Matouš Hosius Vysokomýtský. Ta obsahuje ruská slova, reálie i vlastní jména, např.: „(...), všecy hole, na něž se zpodírají, při rukověti nakřivené mají a říkají jim *posoch*; Ženy pak u Rusů, chleby posvátné, jenž *proskura* slovou, dělají a pekou“ (Guagnini 1589: 100, 121).

Opomenout nesmíme ani aktivity české jezuitské misie, která v tehdejší Moskevské Rusi v 17. století působila. Jedním z misionářů působících v Moskvě byl kněz a filolog J. David. Ten svůj pobyt popisuje ve třech spisech z let 1688–1690, kde (byť pod vlivem češtiny) transkribuje ruské reálie, názvy knih i měst, např. *stroitel* – superior malého kláštera; *cerkov* – církev; *prospěra*, *prospěřka* – prosfora aj. Zajímavá je pak především jeho ruská *Mluvnice* vydaná roku 1690, která je jedním

³ K dosažení větší přesnosti jsme využili také filtr „První nálezy v dokumentech“. Hodnota i.p.m. v tomto případě slouží k vyjádření počtu dokumentů obsahujících daný rusismus s ohledem na celkovou velikost textů z daného roku v korpusu. Z výsledků byla také ručně odstraněna vlastní jména (např. Vesna) a chybné výsledky.

⁴ Slova a texty uvedené v této kapitole nejsou transliterací původní pravopisné podoby. Pro lepší srozumitelnost byly autorkou upraveny a částečně uzpůsobeny novočeskému úzu.

z prvních pokusů o sepsání příručky pro studium ruského písma a mluvnice pro cizince (Florovskij 1941: 171–172).

Jak vyplývá z výše uvedených příkladů, rusismy v textech z tohoto období většinou označovaly typicky ruské přírodní, náboženské a kulturní jevy, které neměly v češtině využití. Není proto velkým překvapením, že se neustálily. I přesto můžeme některé z nich najít v současných textech, často spojených s ruským prostředím.

rusismus	<i>pre stol</i>
překlad autora /slovníková definice	-u m. (6. j. -u, -e) kniž. a zast. <i>trůn, panovnícký stolec</i> ⁵
relativní frekvence	0 (10 výskytů) ⁶
příklad užití	... <i>třeba Ala Gora, téměř vynesl na pre stol prezidenta Spojených států ...</i> (Lidové noviny, 2015) ⁷

rusismus	<i>sobaka</i>
překlad autora /slovníková definice	-y ž. <i>pes</i> , (též nadávka)
relativní frekvence	0 (18 výskytů)
příklad užití	<i>Lze se pak divit, že Putinovi připadá Obama jako sobaka, který štěká, ale nekouše?</i> (Lidové noviny, 2014)

rusismus	<i>chorošij</i>
překlad autora /slovníková definice	příd. <i>pěkný, krásný</i>
relativní frekvence	0 (9 výskytů)
příklad užití	<i>Rusáci mě brali na ramena a říkali: Chorošij moloděc!</i> (Deníky Moravia, 2016)

rusismus	<i>děnga</i>
překlad autora /slovníková definice	-y ž. <i>moskevský peníz</i>
relativní frekvence	0,01

⁵ V kolonce „překlad autora/slovníková definice“ uvádíme zkrácenou definici ze *Slovníku spisovného jazyka českého* (dále jen SSJČ). Pokud v SSJČ rusismus obsažen není, doplňujeme překlad/výklad autora, v jehož díle se rusismus nachází.

⁶ Počet výskytů uvádíme pouze u rusismů, které sice vykazují nulovou relativní frekvenci, ale v ČNK je lze najít.

⁷ Všechny příklady užití pochází z ČNK, korpus SYN verze 8.

příklad užití	... vytáhl na pracovníka nůž a řekl: „Davaj děngy .“ (Právo, 2002)

rusismus	<i>masljanica</i>
překlad autora /slovníková definice	maslenica, -i ž. východoslovanský svátek, máselný týden
relativní frekvence	0,01
příklad užití	..., která vypráví o svátku „ maslenica “, období masopustu týden před velkým postem ... (Respekt, 1999)

Národní obrození (přelom 18. a 19. století)

Společně s první generací obrozenců přichází také snaha o přímé jazykové kontakty mezi ruštinou a češtinou. Mezi ně můžeme zařadit cestu J. Dobrovského do Švédska a Ruska, jejíž popis doplněný o *Srovnání ruské a české řeči* vychází v roce 1796. *Srovnání* zahrnuje celkem 273 ruských slov s českým, německým a latinským překladem a také odstavec věnovaný rusko-českému překladu číslovek. Dobrovský dále v roce 1799 vydává anonymně *Novou pomůcku, jak snáze porozuměti ruské řeči*. Ta (ač je psána německy) měla sloužit Čechům, kteří se v důsledku napoleonských válek dostali do styku s ruskými vojsky, jako učebnice ruštiny (Dobrovský 1953: 11–14). Kromě výkladu zahrnuje také slovníčky obsahující mluvnický výklad, překlady frází i soupis slov ruských odlišných od češtiny, např. *pětuch* – kohout; *grečicha* – pohanka; *šapka* – čepice, *tuman* – mha (bás. mlha).

Značná část rusismů uvedených ve *Srovnání* se na počátku 19. století stala součástí básnického jazyka, ve kterém je můžeme nacházet dodnes. Je ovšem nutné zmínit, že některé z nich (např. *děva*, *pěti*, *dolina*, *vesna*) se vyskytovaly již ve starší češtině nebo v nářečích, ale do básnického jazyka se vrátily pravděpodobně právě ze *Srovnání* (Havránek 1936: 89–91, 102).

rusismus	překlad autora /slovníková definice	relativní frekvence
<i>blag</i>	blahý, příd. <i>dobrotivý</i> , <i>blahoslavený</i>	0,3
<i>děva</i>	děva, -y ž. kniž. <i>dívka</i>	0,51
<i>dolina</i>	dolina, -y ž. <i>údolí</i> , <i>úval</i>	1,25
<i>lěpo</i>	lepý, příd. kniž. a bás. <i>hezký</i> , <i>půvabný</i> , <i>krásný</i>	0,27
<i>lug</i>	luh, -u m. kniž. <i>louka</i> , <i>lučina</i>	1,18

Na Dobrovského práci navazuje A. Puchmajer svým *Prawopisem Rusko-Českým* (Puchmajer 1805), který je první česky psanou tištěnou příručkou ruštiny. Kromě samotného popisu ruské gramatiky a doporučení, jak psát v „rusko-češtině“, se Puchmajer věnuje také rozdílům mezi českým a ruským jazykem. K výčtu odlišností připojuje seznam ruských slov a jejich výslovnosti (např. *brejle – očky – очку, čas – vrěмя – время, červený – krásnoj – красивый; klobásy – sosysky – сосиски* aj.) a několik českých textů transkribovaných do ruštiny.

I v tomto seznamu se vyskytují rusismy, které se v češtině ujaly. Některé z nich můžeme mimo jiné najít ve *Slovníku spisovného jazyka českého* (dále SSJČ). Jak si ovšem lze všimnout, většinou jsou označeny jako slova básnická či zastaralá.

rusismus	překlad autora /slovníková definice	relativní frekvence
<i>rubáška</i>	rubáška, -y ž. mužská košile	0,02
<i>treska</i>	-y ž. (u Puchmajera <i>stokfiš</i>), ryba žijící v obrovských hejnech v severních mořích	0,58
<i>trud</i>	-u m. zast. práce, námaha, nesnáze	0,01
<i>vesna</i>	-y ž. bás. jaro	0,01
<i>žest'</i>	-ti ž. zast. plech	0,25

Národní obrození – druhá generace (19. století)

K vědomému přejímání začalo docházet nejintenzivněji v první třetině 19. století, kdy J. Jungmann a jeho spolupracovníci začali hojně využívat rusismy k obohacování jazyka básnického, knižního i odborného. Bohatým zdrojem rusismů je Jungmannův *Slovník česko-německý*, který vznikl v letech 1835–1839 a podle G. A. Liličové (Liličová 1982: 74) obsahuje přibližně 1000 rusismů. Další rusismy pak můžeme nacházet v Jungmannových překladech, jako je např. *Atala* F. R. Chateaubrianda (1805) a *Ztracený ráj* J. Milтона (1811). Jungmann (často na úkor srozumitelnosti) ve svých experimentálních překladech oživoval stará slova, přejímal názvy z jiných jazyků a tvořil nové odvozeniny ze známých kořenů. (Levý 1996: 100–103). Jak dokládá Liličová (Liličová 1982: 41–44), Jungmann měl k dispozici i ruské překlady obou děl, a proto mezi danými slovy najdeme i početné rusismy.

Některé z rusismů obsažených v Jungmannově *Slovníku* a překladech jsou dnes běžnou a (jak vyplývá z relativní frekvence) často užívanou součástí slovní zásoby

českého jazyka⁸. Tyto rusismy jsou také uvedeny v SSJČ a lze tvrdit, že je již nevnímáme jako slova cizího původu.

rusismus	překlad autora /slovníková definice	relativní frekvence
<i>hranostaj</i>	-e m. <i>malá šelma na zimu bělající</i>	0,11
<i>záliv</i>	-u m. <i>výběžek moře, jezera do pevniny</i>	4,28
<i>vzduch</i>	-u m. <i>směs kyslíku, dusíku a jiných plynných součástí obklopující zeměkouli; ovzduší</i>	14,66
<i>vějíř</i>	-e m. <i>předmět (zprav. ozdobný) k ovívání</i>	0,95
<i>obřad</i>	-u m. <i>slavnostní provádění aktu; ceremonie</i>	5,98

O zdomácnění rusismů v češtině se snažil také A. Marek, který se zasloužil i o rozvoj odborné české terminologie, kam pod vlivem ruštiny zahrnul výrazy jako *nudný*, *dušesloví*, *zádumčivost*, *soustav* aj. (Liličová 1982: 70). Markovy snahy podrobně analyzuje Šimek (Šimek 1923: 217–228), který uvádí přes 160 rusismů. Jak nicméně poznamenává, většina z nich se neujala a upadla v zapomnění (např. *křepostný* – tělesně poddaný; *področný* – pocestný; *selanin* – vesničan atd.). Mezi rusofily z Jungmannova okolí patřil i F. Vetešník, který se společně s Markem podílel na vzniku na již zmíněného *Slovníku*. Zajímavé jsou především jeho překlady, ve kterých můžeme najít zaniklé i dnes známé rusismy jako *kytajec*, *rozhovořiti se*, *lenta*, *činovník* aj. (Liličová 1982: 71).

Pod silným vlivem ruštiny tvořil také V. Hanka, pravděpodobný falzifikátor *Rukopisů zelenohorského a královedvorského*. Právě v *Rukopisech* lze najít větší množství rusismů a neologismů utvořených pod vlivem ruštiny (např. *bodrost* – *бодрость*, *chrabrost* – *храбрость*, *vojevoda* – *воевод*, *bujarý* – kombinace adjektiv *ярый* a *буйный*, *syrá země* – *сырая земля*) i oživených staročeských slov (*děva*, *luna*, *pěti*, *vrah*, *šije* atd.). Tyto rusismy se z *Rukopisů* a Jungmannova *Slovníku*, ve kterém jsou z větší části obsaženy, dostaly do české literatury 19. století (Liličová 1982: 25, 53–56). Z generace jungmannovské můžeme jmenovat ještě F. L. Čelakovského, který v roce 1829 vydává sbírku *Ohlas písní ruských* obsahující početné lexikální rusismy i básnické obraty a obrazy přejaté z ruské národní poezie, např. *jachont*, *denežka*, *juchtovina*, *bojařín/bojar*, *mládec*, *versta*).

⁸ Pro porovnání uvádíme také příklady rusismů z Jungmannova překladu básně N. M. Karamzina *Poslání k Alexandru Alexandroviči Pleščejevovi*, které se neujaly: *velictvo* – *величество*, *teska* – *тоска*, *skuka* – *скука*, *událit se* – *удалиться* (Jungmann 1958: 592–595).

Další rusismy, byť již v menší míře, můžeme nacházet také v dílech autorů 2. poloviny 19. století. Mezi tato díla patří např. *Obrazy z Rus* K. H. Borovského, ke kterým sbíral materiál za svého pobytu v Moskvě v letech 1843–1844. Jak uvádí Bělič (Bělič 1954: 96–102), v *Obrazech* lze pozorovat odchylky od dobové jazykové normy, ke kterým dochází pod vlivem ruštiny, jako např. kolísání ve tvarosloví (*všechno překrásnější*), skladbě (zvýšené množství přechodníků či kladení shodného přívlastku za jméno), tvorbě novotvarů (*bezkus – bezkusnost*; *pěšechodec – pěšechod*) a užívání lexikálních rusismů (*sabór, bárin, šuba, báňa* atd.)

V dílech těchto autorů a překladatelů nacházíme nám dnes dobře známé a běžně užívané rusismy první generace obrozenců, jako:

rusismus	překlad autora /slovníková definice	relativní frekvence
<i>nudný</i>	příd. <i>způsobující nudu; nezajímavý, fádní</i>	5,13
<i>výstřel</i>	-u m. <i>vypuštění střely ze zbraně</i>	8,35
<i>bujarý</i>	příd. <i>plný mládí, svěžesti a síly</i>	2,23

A především početné ruské reálie (tzv. exotismy), které autoři často sami vysvětlují v poznámkách pod čarou či přímo v textu. Některé z těchto reálií využívají i současní autoři pro navození či zachování ruské atmosféry.

rusismus	<i>čínovník</i>
překlad autora /slovníková definice	-a m. <i>pracovník něj. organizace, spolku ap.; funkcionář</i>
relativní frekvence	2,47
příklad užití	<i>... že do Brodu míří delegace dvou pražských čínovníků z Ministerstva školství a národní osvěty, ...</i> (Dousková 2014)

rusismus	<i>mužik</i>
překlad autora /slovníková definice	-a m. <i>rolník, sedlák</i>
relativní frekvence	0,15
příklad užití	<i>Inu, civilizované pití, ne jako nápoj mužiků, který mu před chvílí způsobil takové bolení a potupu.</i> (Luňák, Pečenka 2014)

rusismus	<i>dača</i>
překlad autora /slovníková definice	-i ž. <i>vila na venkově jako letní sídlo</i>
relativní frekvence	0,14
příklad užití	„ <i>Kam šel?</i> “ <i>volala máma z kuchyně.</i> „ <i>Na daču!</i> “ <i>odpověděl jí bratr.</i> (Šabach 1994)

Rozvoj odborného názvosloví

V oblasti odborného názvosloví pak je nutné vyzdvihnout především botanickou a zoologickou terminologii, kterou zavádí ve dvacátých letech 18. století J. S. Presl se svým bratrem K. B. Preslem. Presl hojně čerpal právě z ruštiny, která byla pro první období jeho názvoslovné činnosti důležitým zdrojem (Šmilauer 1940: 134). Značná část jím zavedeného názvosloví se ujala a je dodnes aktivně používána.

rusismus	překlad autora /slovníková definice	relativní frekvence
<i>babočka</i>	-y ž. <i>pestře zbarvený denní motýl</i>	0,12
<i>dikobraz</i>	-a m. <i>hlodavec s dlouhými rohovitými ostny</i>	0,22
<i>durman</i>	-u m. <i>statná jedovatá bylina; panenská okurka</i>	0,15
<i>klikva</i>	-y ž. <i>poléhavý keřík s červenými bobulemi</i>	0,05
<i>slída</i>	-y ž. <i>průhledný, lesklý nerost</i>	0,12

Jazyk československých legií

Samostatnou kategorií jsou pak tzv. legionismy vstupující do češtiny v letech 1914–1920 prostřednictvím jazyka československých legií. Do jejich slovní zásoby pronikaly typicky ruské výrazy jako *papacha* – ruská zimní čepice či *čajna* – nálevna čaje (Langer 1920: 121–124) a běžně se také upřednostňovaly ruské výrazy před českými, např. *komanda* – oddíl, *plený/pleňas* – zajatec, *karaulit* – mít stráž. Z ruštiny se přejímaly i novodobé vojenské termíny jako *bombardýrovka* – dělostřelecká palba, *úderný* – útočný, *zástava* – polní stráž, a také pojmenování ruských specifíků, např. *zveno* – půldružstvo či *furažka* – vojenská čepice se štítkem (Němec 1991: 29–30).

Po návratu legií do vlasti začaly tyto přejímky zanikat a dnes je tak nacházíme pouze v dílech dobových autorů (např. Medek, Kopta, Langer, Kaplický či Kratochvíl). Několik málo z nich se nicméně začlenilo do oficiální vojenské terminologie, rozšířilo či pozměnilo svůj význam a stalo se součástí obecného jazyka.

rusismus	překlad autora /slovníková definice	relativní frekvence
<i>kulomet</i>	-u m. voj. <i>rychlopalná automatická zbraň</i>	1,58
<i>rozvědka</i>	-y ž. <i>pátrací, průzkumná hlídka; špionáž</i>	2,39
<i>praporčík</i>	-a m. voj. <i>kategorie hodností mezi poddůstojníky a důstojníky</i>	0,46
<i>zemljanka</i>	řidč. <i>zemlanka, -y ž. úkryt vybudovaný zčásti v zemi</i>	0,15
<i>obchvat</i>	-u m. <i>prudké, náhlé obklíčení, obstoupení</i>	4,67

Rusismy po roce 1945

Velice plodnou etapou z pohledu přejímání rusismů je období komunistického režimu, který začal od konce druhé světové války v roce 1945 postupně ovlivňovat většinu oblastí života a kultury v tehdejší Československu. Na změny velmi pružně reagovala především oblast jazyka související s oblastí výroby, politiky a společenských jevů, kde pod vlivem ruštiny docházelo k výpůjčkám, odvozování i vytváření nových sousloví (Křístek 1975: 58–59). Společensko-politické rusismy z tohoto období jsou pak často označovány jako tzv. sovětismy.

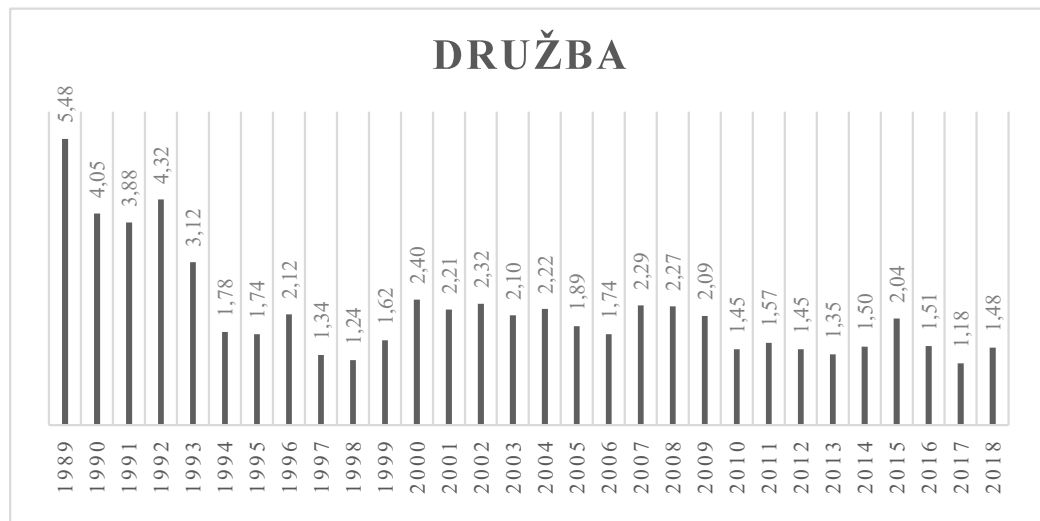
Tématem rusko-českých jazykových kontaktů v tomto období se zabývá celá řada studií, článků i monografií⁹, ve kterých můžeme najít známé i dnes již takřka zaniklé výpůjčky (*mládežník, úderka, prověrka, pětiletka, novátor atd.*) a doslovné a volné překlady ruských slov (*nástěnka, bleskovka, národník*). Pod vlivem ruštiny dochází i k intenzivnímu tvoření zkratkových slov (*kultprop, fyskultura, Drutěva*) a nových sdružených pojmenování (*hrdina práce, volný prodej, mzdový strop, zlepšovací návrh aj.*). Kromě výše uvedených slov vzniká v češtině také velké množství odvozenin a dochází i ke změnám a posunům zažitých významů.

Některé z těchto rusismů se v češtině ujaly a vyskytují se i v bezpříznakových kontextech, jiné pak postupně mizí nebo se jejich význam posouvá do jiné roviny, která je s ohledem na vztah Čechů k vývoji politické situace po roce 1948 často satirická až hanlivá. V případě těchto lexémů jsme přistoupili také k analýze tendencí frekvence výskytu, na kterých lze pozorovat vývoj jejich užívání v čase.

⁹ Tématem rusismů v období po roce 1948 se zabývá např. Havránek (1951), Dokulil (1951), Křístek (1951), Helcl (1949).

rusismus	překlad autora /slovníková definice	relativní frekvence / frekvence výskytu
brigáda	-y ž. voj. <i>skupina dobrovolných pracovníků; práce takovéto skupiny</i>	5,3 (sestupná)
dispečer	-a m. <i>pracovník řídící ústředně chod provozu</i>	2,63 (kolísavá)
družba	-y ž. <i>přátelské, družné styky</i>	1,8 (sestupná)
kombajn	-u m. <i>stroj kombinovaný z několika mechanismů; žací mlátička</i>	1,18 (kolísavá)
spartakiáda	-y ž. <i>hromadné tělocvičné a sportovní vystoupení</i>	0,6 (sestupná)
agitka	-y ž. <i>agitační projev n. drobné literární dílo agitačně zaměřené</i>	0,48 (kolísavá)
obezlička	-y ž. <i>zbavování se osobní odpovědnosti za svěřenou práci</i>	0,14 (kolísavá)
buržuj	-e m. <i>řidč. hanl. buržoa, měšťák</i>	0,01 (sestupná)

Ukázka sestupné frekvence na příkladu lexému *družba*:

Příklad užití: *Byla to spíše dobře načasovaná demonstrace **družby**, jaká teď kvete mezi byznysmeny obou zemí* (Ekonom, 2011, č. 11/2011).

Závěr

Jak vyplývá z našeho nástinu vývoje rusko-českých jazykových kontaktů, ruština byla pro češtinu v průběhu dějin zajímavým a cenným zdrojem nových slov. Nejintenzivněji pak ovlivňovala podobu českého lexika od konce 18. století, kdy do něj prostřednictvím

překladů a děl první a následně druhé generace obrozenců pronikaly stovky výpůjček z ruštiny. Některé z nich (např. *vzduch, záliv, obřad, výstřel, nudný*) jsou nám dnes dobře známé a bez znalosti historického vývoje češtiny bychom je jen stěží označili jako slova cizího původu. Nezanedbatelné množství rusismů z tohoto období můžeme najít také mezi poetismy (např. *vesna, děva, chrabry*) a v současné odborné terminologii (např. *dikobraz, klikva, slída*).

Na počátku 20. století pak do češtiny, a především vojenské terminologie, pronikají tzv. legionismy (např. *kulomet, praporčík, rozvědka*), které nacházíme v jazyce československých legií a autorů legionářské literatury. Samostatnou kategorii pak tvoří rusismy objevující se v češtině po roce 1945, v období minulého režimu. Jedná se především o lexémy z oblasti průmyslu (např. *dispečer, kombajn*) a také společensko-politické lexémy (např. *družba, spartakiáda, agitka, obezlička*), u kterých můžeme často pozorovat významové posuny. Zmínit je pak třeba i ruské reálie a ruská slova (např. *bliny, děžurný, dača, tovaryš*) která můžeme i dnes najít nejen ve slovnících, ale také v dílech současných autorů. Tyto lexémy jsou však až na pár zažitých výjimek užívány výhradně pro navození či umocnění atmosféry ruského či sovětského prostředí a v textech je často nacházíme s vysvětlivkou.

I přesto, že ve slovnících a dílech mapujících rusko-české jazykové kontakty můžeme najít přes 1000 lexémů označených jako rusismus, nadpoloviční většina z nich vykazuje v analyzovaném období nulovou či zanedbatelnou frekvenci¹⁰.

Summary

This article provides a brief overview of the history of Russian-Czech language contacts, traces the historical development of the occurrence of russicisms in Czech, and includes a frequency analysis of selected russicisms based on CNC data. Its aim is to show that just as the intensity of these language contacts has evolved in different periods of history according to the current needs and interests of both nations, so have russicisms and their role in our language. Russian has been an interesting and valuable source of new words for Czech throughout history. And as the data above shows, some of these russicisms have been fully adapted, while others have gradually disappeared.

¹⁰ Kompletní výčet těchto rusismů a údaje o jejich frekvenci a způsobu využití je součástí autorčiny dosud nepublikované disertační práce.

Literatura

- Benešovský, M.** *Grammatica Bohemica / Gramatika česká; Knížka slov českých vyložených*. Praha: KLP, 2003.
- Blahoslav, J.** *Gramatika česká*. 1651–1700.
- Cvrček, V., Richterová, O.** (eds.) *cnk:syn:verze8*. Dostupné z: [http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=cnk:syn:verze8&rev=1576673007_\(2021-03-10\)](http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=cnk:syn:verze8&rev=1576673007_(2021-03-10)).
- Cvrček, V., Richterová, O.** (eds.) *pojmy:ipm*. Dostupné z: <http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=pojmy:ipm&rev=1485765954> (2022-03-10).
- Dobrovský, J.** *Rossica: Srovnání ruské a české řeči (1796); Nová pomůcka, jak snáze porozuměti ruské řeči (1799); Předmluva k Puchmajerově mluvnici ruštiny (1820); Recense slovníku ruské akademie (1825)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.
- Dokulil, M.** Nová skutečnost v zrcadle slovní zásoby češtiny. *Naše řeč*. 1951 (35/7–8), s. 121–131.
- Florovskij, A. V.** *Čeští jesuité na Rusi: jesuité české provincie a slovanský východ*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1941.
- Guagnini, A.** *Kronyka Mozkewská. Wypsanij přednjch zemj, Kragin, Narodůw, Knjžetstwj, Měst, Zámkůw, Ržek a Gezer, ...* Praha: Daniel Adam z Veleslavína, 1589–1590.
- Havránek, B.** Přehled vývoje českého jazyka s hlediska marxistického. *Naše řeč*. 1951 (35/5–6), s. 81–93.
- Havránek, B.** *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Středisko společných činností AV ČR, 1960–1971.
- Havránek, B.** Vývoj spisovného jazyka českého. In: *Československá vlastivěda*. Praha: Sfinx, 1936.
- Helcl, M.** Zkratková slova. *Naše řeč*. 1949 (33/9–10), s. 161–170. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4147>.
- Jungmann, J.** *Překlady, II*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958.
- Křístek, V.** Pracovní proces a vývoj jazyka. *Naše řeč*. 1951 (35/1–2), s. 1–7.
- Křístek, V.** Socialistické období ve vývoji českého jazyka. *Naše řeč*. 1975 (58/2), s. 57–60.

- Křístek, V.** Suchar, sucharský, sucharství... *Naše řeč*. 1954 (37/78), s. 202–207.
- Langer, Fr.** Z válečného slovníku. *Naše řeč*. 1920 (4/4), s. 121–124.
- Levý, J.** *České teorie překlada: vývoj překladatelských teorií a metod v české literatuře*. Praha: Ivo Železný, 1996.
- Němec, I.** Jazyk československých legií v Rusku. *Historie a vojenství: Časopis Historického ústavu Armády ČR*. 1991 (1991/2), s. 25–39.
- Puchmajer, J.** *Prawopis Rusko-Český*. Praha: Bohumil Háse, 1805.
- Šimek, Fr.** O jazyku Antonína Marka po stránce grammatické i lexikální. *Listy filologické: Folia Philologica: časopis pro klasická, středověká a neo-latinská studia, založený r. 1874*. 1923 (50), s. 217–228.
- Šmilauer, V.** Jak se vyvíjelo české názvosloví zoologické. *Naše řeč*. 1940 (24/5–6), s. 129–138.
- Лилич, Г.А.** *Роль русского языка в развитии словарного состава чешского литературного языка (конец XVIII – начало XIX века)*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1982.

The article is accessible in open access mode under licence CC BY-NC-ND
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0